

BOGNA KIETLIŃSKA-RADWAŃSKA
Uniwersytet Warszawski

MONIKA KWAŚNIEWSKA, KATARZYNA WALIGÓRA
Uniwersytet Jagielloński

ZAWIESZENIE NORMY: ALKOHOL I (NIE)WIDZIALNA WŁADZA W POLSKIM TEATRZE*

WSTĘP

W 2016 roku w Telewizji Polskiej miał premierę szeroko komentowany w mediach serial Moniki Strzępki i Pawła Demirskiego pt. *Artyści*. Został on odebrany jako przenikliwy i prawdziwy, choć satyryczny, obraz polskiego środowiska teatralnego. Akcja rozgrywała się w teatrze i portretowała relacje w zespole w sytuacji zmiany dyrekcji. Jednym z nieodłącznych elementów towarzyszących bohaterom zarówno w pracy, jak i po niej, wspomagającym integrację i działającym na rozładowanie stresu oraz napięć związanych z przygotowaniem nowych premier czy generowanych

Adresy do korespondencji: bogna.kietlinska@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1957-9676; monika.kwasniewska@uj.edu.pl, ORCID: 0000-0003-1913-4562; k.waligora@uj.edu.pl, ORCID: 0000-0001-5297-2889

* Badania ankietowe, na których bazuje artykuł, zostały przeprowadzone w ramach projektu „Przemoc w teatrze — praktyki, dyskursy, alternatywy” finansowanego ze środków Priorytetowego Obszaru Badawczego Heritage w ramach Programu Strategicznego Inicjatywa Doskonałości na Uniwersytecie Jagiellońskim. Zespół badawczy tworzyły osoby o interdyscyplinarnym przygotowaniu — teatrologicznym i socjologicznym — w składzie: dr Bogna Kietlińska-Radwańska, dr Monika Kwaśniewska oraz dr Katarzyna Waligóra; konsultacji merytorycznej udzielił mgr Tymon Radwański. Częściowe wyniki badania zostały zaprezentowane w publikacji *Alkohol w polskim teatrze. Raport z badań* (Kietlińska-Radwańska, Kwaśniewska, Waligóra 2025).

przez problemy finansowe instytucji, okazało się wspólne picie alkoholu. W *Artystach* piją wszyscy: dyrekcja, aktorzy, pracownicy techniczni, administracja. Nowy pracownik techniczny ma „przedstawić się nowym kolegom za pomocą kilku ulubionych butelek”¹. Zmarłą koleżankę trzeba pożegnać pijąc, a stypa szybko przekształca się w całodobową libację. Spożywanie alkoholu — niezależnie od osoby, miejsca i skali — nigdy nie prowadzi do realnych konsekwencji w sferze zawodowej. Czy obraz nieustannego picia w teatrze przedstawiony w *Artystach* jest hiperbolą? A może jednak jest on bliższy prawdzie niż chcielibyśmy przyznać?

Poniższą analizę opieramy się na wynikach części badania, dotyczących obecności alkoholu w realiach pracy teatralnej. Dane pochodzą z ankiety internetowej „Alkohol i narkotyki w polskim teatrze”, w której wzięły udział 304 osoby pracujące w polskich teatrach. Wychodząc od dotychczasowego stanu badań, ale bazując głównie na uzyskanych wynikach ankietowych, przedstawiamy, jak często i w jakich okolicznościach oraz z jakich powodów alkohol pojawia się w sytuacjach powiązanych z pracą teatralną. Zarysowujemy kilka związanych z badanym zjawiskiem problemów.

ZAKRES TEMATYCZNY ARTYKUŁU

W niniejszym artykule sięgamy do części ankiety poświęconej spożywaniu alkoholu. Wyniki dotyczące innych substancji psychoaktywnych opracujemy w osobnym tekście, planujemy ich pogłębienie poprzez wywiady. Zdecydowałyśmy się na taki podział z kilku powodów. Po pierwsze, alkohol i narkotyki działają odmiennie, pojawiają się w innych kontekstach i podlegają różnym regulacjom prawnym. Po drugie, dane dotyczące narkotyków (32% badanych przyznało się do ich używania, najczęściej okazjonalnego) są niewystarczające, by można było formułować wnioski badawcze. Wiele odpowiedzi dotyczyło obserwacji, a nie własnych doświadczeń. Po trzecie, temat ten pozostaje silnie tabuizowany i słabo zbadany, co wzmacnia potrzebę jego osobnego opracowania.

W 2023 roku weszły w życie przepisy szczegółowo regulujące zasady, na których pracodawca może przeprowadzić kontrolę pracowników i pracowniczek na obecność w organizmie etanolu lub innych podobnie działających substancji. Jeśli pracodawca ma uzasadnione podejrzenie, że pracownik stawiał się do pracy po spożyciu alkoholu, że przyjmował go w czasie pracy lub że jest nietrzeźwy, to ma obowiązek nie dopuścić go do

¹ *Artyści*, reż. Monika Strzępka, scenariusz Paweł Demirski, TVP, 2016, odc. 1, min. 38–39 (<https://ninateka.pl/movies/1/artysty-monika-strzepka-pawel-demirski-odcinki,25564>).

wykonywania obowiązków służbowych. Następnie przeprowadza kontrolę samodzielnie lub wzywa policję. To, kto przeprowadza kontrolę w danym przypadku, szczegółowo regulują przepisy (*Jak prowadzić kontrole trzeźwości...* 2023). W razie naruszenia prawa osoba nietrzeźwa może ponieść odpowiedzialność.

Tymczasem w teatrze istnieją sytuacje, w których alkohol jest obecny w miejscu pracy — na przykład okazjonalne bankiety czy spotkania autorskie. Choć część uczestników może być już po pracy, inni nadal pełnią funkcje służbowe. W takich przypadkach nadmierne spożycie może skutkować nie tylko szkodą wizerunkową, ale także naruszeniami godności i bezpieczeństwa. W odpowiedziach na naszą ankietę pojawiły się zarówno opisy umiarkowanego, rytualnego picia (np. w kontekście celebracji), jak i wiele świadectw picia ryzykownego oraz zachowań przemocowych, mobbingu czy molestowania. Kwestiom tym planujemy poświęcić osobny artykuł.

DOTYCHCZASOWE BADANIA I LITERATURA PRZEDMIOTU

Do kwestii obecności używek w teatrze odnoszą się wyniki badania ankietowego dotyczącego wpływu organizacji pracy w teatrze na efektywność twórczą i jakość życia. Jego autor, Andrzej Błażewicz (2024), stwierdza, że alkohol stanowi „nieodłączny element *modus vivendi* ludzi pracujących w teatrze”, co sprzyja normalizacji tego stanu rzeczy i utrudnia identyfikację osób wymagających wsparcia. W tym badaniu, przeprowadzonym wśród 277 pracowników teatrów publicznych, ponad 25% respondentów wskazywało na związek między obowiązującym modelem pracy (w godzinach 10:00–14:00 i 18:00–22:00) a sięganiem po alkohol — stosowanym jako sposób na odprężenie, zaśnięcie czy redukcję stresu. Picie bywało także opisane jako forma integracji środowiskowej, której pominięcie mogło wiązać się z ryzykiem wykluczenia.

Z kolei badania przeprowadzone w 2019 roku przez Michaela A. Carollo na Wydziale Psychologii Klinicznej Antioch University of New England miały na celu porównanie skali ryzykownego picia alkoholu wśród osób zawodowo związanych z teatrem (PTC — *professional theatrical community*) i przedstawicieli ogółu społeczeństwa (GP — *general population*). Respondenci wypełnili testy AUDIT i CAGE, standardowo wykorzystywane w diagnozowaniu problemów alkoholowych. Pomimo ograniczonej liczebności próby (52 osoby w każdej grupie) autor wskazuje, że aż 79% przedstawicieli środowiska teatralnego pije ryzykownie (w porównaniu do 48% w grupie kontrolnej), a 1/3 angażuje się w szkodliwe picie (przy 7 osobach w grupie GP). Jako czynniki ryzyka autor wymienia między inny-

mi niestabilność zatrudnienia, nieustanne ocenianie efektów pracy, presję kreatywności oraz powszechną dostępność i społeczne przyzwolenie na picie alkoholu w instytucjach artystycznych. Pomimo wątpliwości metodologicznych — zwłaszcza związanych z małą i niereprezentatywną próbą — badanie to pozostaje istotnym punktem odniesienia ze względu na niedostatek empirycznych analiz badanego zjawiska.

Warto również przywołać pilotażowy program profilaktyki uzależnień zainicjowany w 2022 roku przez Akademię Teatralną w Warszawie, jego celem było wsparcie osób studiujących oraz kadry pedagogicznej. Program ten, inspirowany wynikami *Diagnozy społecznej 2015* (Czapiński, Panek 2015) wskazującej artystów jako jedną z najbardziej zagrożonych grup zawodowych, został opracowany przez Maję Ruszpel, Magdalenę Kotyżę oraz Elżbietę Stawecką i przedstawiony w bloku tematycznym na łamach miesięcznika „Teatr”. Wśród wskazanych przyczyn uzależnień znalazły się: nieregularny tryb pracy, brak opieki psychologicznej przy pracy z materiałem emocjonalnie obciążającym, częste sytuacje społeczne sprzyjające spożywaniu alkoholu (bankiety, premiery, spotkania), a także presja nieustannej oceny. Jak zauważa Ruszpel (2022), w toku przygotowań do programu nie udało się odnaleźć badań naukowych poświęconych uzależnieniom wśród artystów teatru, co potwierdza skalę luki poznawczej w tym zakresie.

Temat nadużywania alkoholu wśród pracowników artystycznych teatrów poruszyła jednak wcześniej, bo już w 2018 roku, Emilia Zimnica-Kuzioła w książce *Społeczny świat teatru. Areny polskich publicznych teatrów dramatycznych*. Na podstawie badań własnych polegających na rozmowach pogłębionych z artystami badaczka w syntetyczny sposób wskazuje na większość wymienionych powyżej przyczyn, praktyk i strategii normalizacji picia w teatrze (Zimnica-Kuzioła 2018, s. 176–179).

Problematyka alkoholu w środowisku teatralnym pojawia się również w tekstach dotyczących przemocy instytucjonalnej. Miłosz Markiewicz (2021) w autoetnograficznym opisie pracy w instytucji kultury wskazuje na chroniczne przemęczenie, presję sukcesu i niestabilność zatrudnienia jako czynniki prowadzące do wypalenia zawodowego. Choć nie odnosi się bezpośrednio do kwestii używek, warunki, które opisuje, można uznać za sprzyjające ich stosowaniu jako strategii przetrwania. Także liczne call outy środowiskowe zawierają podobne opisy przekroczeń, do których dochodziło pod wpływem alkoholu (por. np. Skowrońska, Gurgul 2019; Szymanik 2020; Deja 2021). Wszystkie przywołane badania potwierdzają potrzebę pogłębionych analiz oraz systemowych rozwiązań w zakresie przeciwdziałania uzależnieniom w teatrze.

OPIS BADANIA

Kwestionariusz, za pomocą którego uzyskane zostały dane, miał formę anonimowej ankiety internetowej, dostępnej na platformie eBadania.pl między 5 października a 5 grudnia 2023 roku. Rozpowszechniliśmy go w mediach społecznościowych, na portalu e-teatr.pl, wśród 119 teatrów publicznych, organizacji zawodowych² oraz za pośrednictwem osobistych kontaktów. Nadałyśmy mu tytuł „Alkohol i narkotyki w polskim teatrze”. Ankieta liczyła 46 pytań (otwartych i zamkniętych), dotyczących zarówno własnych praktyk, jak i obserwacji w środowisku teatralnym. Osoby nieużywające alkoholu i/lub narkotyków pomijały szczegółowe pytania o te substancje. Badanie podzieliliśmy na dwie części: dotyczącą alkoholu i narkotyków, przy czym zastosowałyśmy spójne zestawy pytań oraz zdefiniowałyśmy kluczowe pojęcia³.

Respondentki i respondenci zostali poproszeni o wskazanie grupy lub grup zawodowych, do których należą w teatrze.

Możliwe było zaznaczenie więcej niż jednej opcji, w wyniku czego otrzymałyśmy 422 odpowiedzi. Najliczniej reprezentowaną grupą był zespół aktorski, który stanowi też największą grupę zawodową wśród osób artystycznych pracujących w teatrze (por. Ilczuk, Karpińska 2024, s. 28). Najrzadziej reprezentowane były zespoły edukacji, działy literackie i archiwizacyjne. Badanie objęło szerokie spektrum osób pracujących w teatrze — od twórców, przez pracowników technicznych i administracyjnych, po edukatorów i obsługę widowni. Nadreprezentacja aktorów może wpływać na specyfikę wyników, jako że zawód ten wiąże się z ekspozycją, emo-

² Związek Zawodowy Aktorów Polskich (ZZAP), Związek Artystów Scen Polskich (ZASP), Gilda Polskich Reżyserek i Reżyserów Teatralnych oraz Stowarzyszenie Dyrektorów Teatrów.

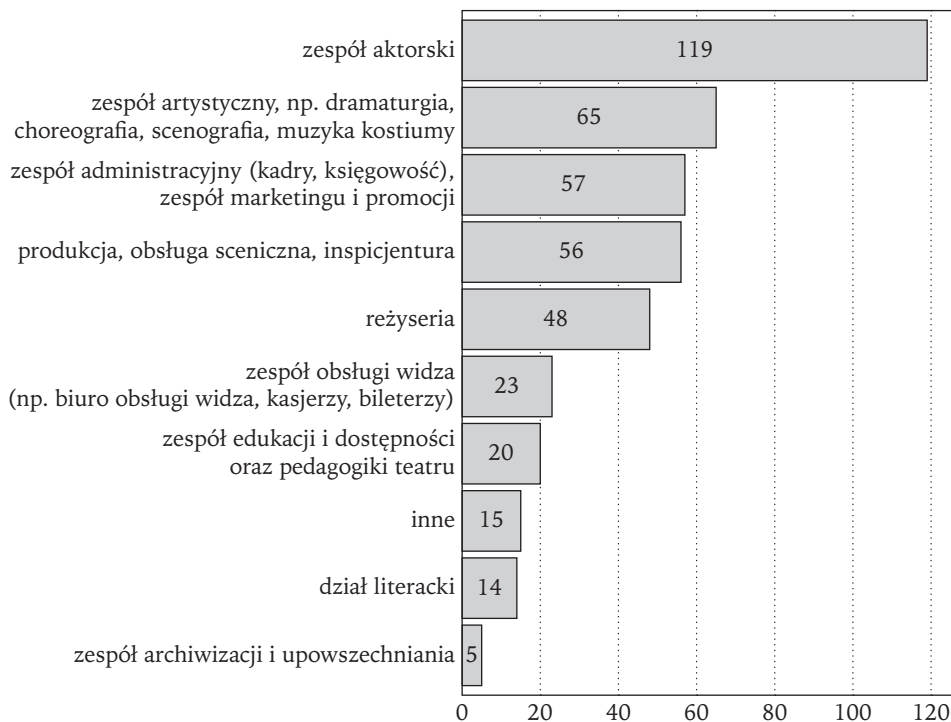
³ Alkohol — każda substancja zawierająca powyżej 0,5% alkoholu etylowego, na przykład piwo, wino, wódka, whisky, koniak, rum, gin, tequila, brandy, likiery, drinki na bazie tych alkoholi (z wyłączeniem ich wersji bezalkoholowych).

Narkotyki — substancje działające na ośrodkowy układ nerwowy, przyjmowane w celu odurzenia lub pobudzenia, w tym także leki stosowane niezgodnie z ich przeznaczeniem medycznym, bez zaleceń lekarza (również mikrodawkowanie). Przykłady: marihuana, haszysz, kokaina, amfetamina, LSD, grzyby halucynogenne, ecstazy, ketamina, opium, heroina, kodeina, metadon.

Miejsce pracy — każda przestrzeń, w której wykonywana jest praca, niezależnie od jej formalnego statusu (instytucja, mieszkanie prywatne, lokal gastronomiczny).

Sytuacja związana z pracą — zdarzenie, które ma miejsce w przestrzeni pracy, ale nie jest bezpośrednio związane z jej wykonywaniem (np. rozmowa w bufecie teatralnym), lub zdarzenie, które odbywa się poza miejscem pracy, ale dotyczy spraw zawodowych (np. wspólne wyjście po próbie, omawianie projektu w kawiarni).

Funkcja zawodowa pełniona w teatrze (N = 422)

Źródło: opracowanie własne.

cyjnym zaangażowaniem i presją środowiskową. Przeważały kobiety (52%), mężczyźni stanowili 38%, osoby niebinarne — 2%, a 8% wybrało odpowiedź „wolę nie podawać”. Struktura wiekowa była zróżnicowana i stosunkowo równomierna, z przewagą osób między 20. a 50. rokiem życia, czyli w okresie największej aktywności zawodowej. To również grupa wiekowa, do której najłatwiej dotrzeć przez media społecznościowe.

Wyniki badań zostały powiązane z refleksją teoretyczną. Odwołałyśmy się do pojęć habitusu i stylu życia Pierre’a Bourdieu (2022, s. 193–199). Nasze spojrzenie poszerzyliśmy także o perspektywę Andrzeja Sicińskiego (1988, s. 11). Umożliwia to analizę picia nie jako odizolowanego zachowania, ale jako złożonej praktyki społecznej, która z jednej strony bywa postrzegana jako element etosu artystycznego, a z drugiej staje się narzędziem nieformalnej presji. Wspólne picie staje się niepisany wymogi przynależności do grupy, a jego odrzucenie grozi marginalizacją i utratą kapitału społecznego w środowisku zawodowym.

PRAKTYKI OSÓB ANKIETOWANYCH W ŚRODOWISKU PRACY

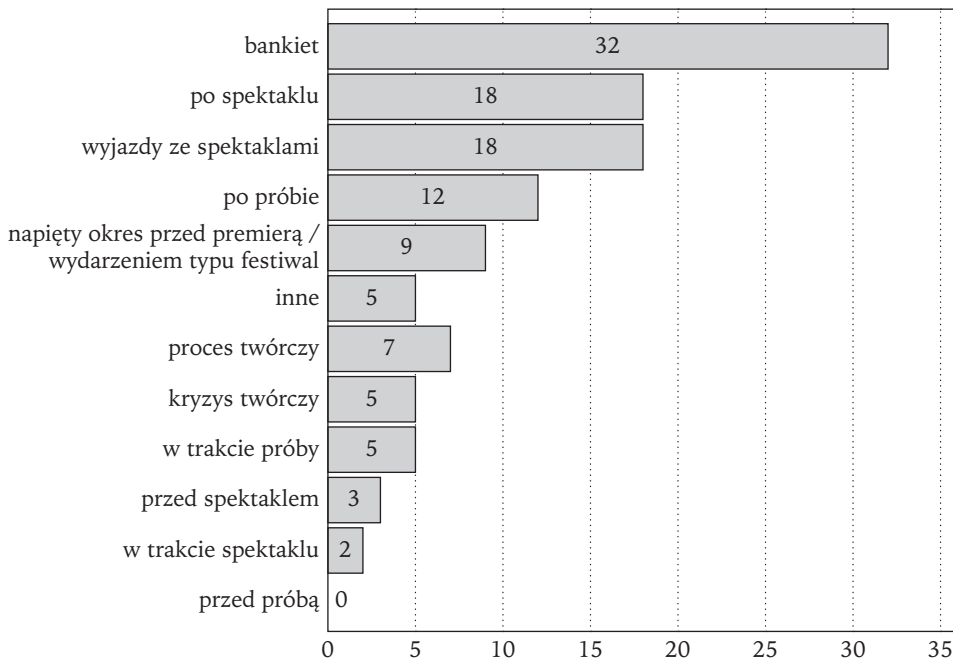
W części ankiety dotyczącej spożywania alkoholu w sytuacjach związanych z pracą osoby respondenckie odpowiadały na dwa rodzaje pytań: dotyczące ich praktyk oraz obserwacji innych osób z ich środowiska pracy. Wśród 304 osób, które wypełniły ankietę, 17% często spożywa alkohol, 69% robi to okazjonalnie, a 13% osób zadeklarowało abstynencję; dwie osoby nie udzieliły odpowiedzi⁴. Na pytanie o to, czy zdarza im się być pod wpływem alkoholu w trakcie pracy, twierdząco odpowiedziało 11% osób, 76% zaprzeczyło. Osobom badanym, które wcześniej określiły się jako niepijące (13%), pytanie nie wyświetliło się podczas wypełniania ankiety. Jedna osoba nie udzieliła odpowiedzi. W części dotyczącej praktyk osób wypełniających ankietę chcieliśmy sprawdzić, w jakich sytuacjach ludzie sięgają po alkohol i z jakich powodów to robią. Można było wybrać dowolną liczbę zaproponowanych przez nas odpowiedzi i/lub dopisać własne.

Odpowiedzi zakwalifikowane jako „inne” wskazują na nieformalne, często społecznie akceptowane sytuacje, w których picie alkoholu w pracy bywa tolerowane. Wymieniano tu między innymi demontaż scenografii jako moment zakończenia projektu i rozładowania napięcia, urodziny pracownika czy Wigilia jako element celebracji i integracji, a w trakcie pisania wniosku o finansowanie projektu jako strategia radzenia sobie z presją czasu. Wypowiedzi te pokazują, że picie w teatrze pełni funkcje zarówno celebracyjne, jak i regulacyjne — wspierające przetrwanie w warunkach presji i zmęczenia.

Zadałyśmy również pytanie o to, czy ankietowanym zdarza się ukrywać spożywanie alkoholu w miejscu pracy. Twierdząco odpowiedziało 2% badanych. Zostali oni poproszeni o doprecyzowanie okoliczności tego zdarzenia w otwartym komentarzu. W tych komentarzach zbiega się wiele z opisanych powyżej postaw i powodów picia alkoholu. Po pierwsze, mamy sytuację ukrywania symbolicznego picia celebracyjnego:

⁴ Dla porównania badanie CBOS z 2019 roku pokazuje, że większość Polaków (56%) pije alkohol okazjonalnie, 8% często, a 33% unika picia lub nie pije wcale. W porównaniu z rokiem 2010 spadł odsetek osób pijących często i abstynentów, wzrosła zaś liczba osób sięgających po alkohol z umiarem. Alkohol najczęściej pijany jest w domu, w gronie znajomych lub rodziny. Picie w samotności dotyczy nielicznych (4%) i wiąże się z trudną sytuacją życiową. Tylko 1% badanych uważa, że pije za dużo — większość postrzega swoje spożycie jako bardzo małe lub mieszczące się „w normie” (CBOS 2019).

W jakich sytuacjach powiązanych z pracą spożywasz alkohol? (N = 116, pytanie wielokrotnego wyboru)

Źródło: opracowanie własne.

„Ukrywaliśmy, że pijemy alkohol, kiedy koledze urodził się syn. Wszystko było symboliczne i w okolicznościach, gdy nie potrzebowaliśmy być bardzo skupieni na wykonywanych obowiązkach”. [A154]⁵

Jak pokażemy w dalszej części artykułu, z ankiety wynika, że w polskim teatrze współistnieją instytucje, w których panuje przyzwolenie na picie alkoholu, i takie, które podchodzą do tego bardzo restrykcyjnie — ten komentarz świadczy o tych ostatnich. Po drugie, mamy opis picia ryzykownego, w którym ukrywanie jest spowodowane świadomością nadużycia i faktu, że sytuacja nie powinna mieć miejsca („gdy przesadzam z ilością” — A41). Po trzecie, znajdujemy sytuację, w której alkohol wyraźnie służy regulacji emocjonalnej i neutralizacji napięcia spowodowanego zachowaniem przełożonego: „jak jest bankiet, a ja akurat nie pracuję, jak mnie przełożony zdenerwuje a muszę się wygłuszyć” [A196]. Wreszcie czwarty

⁵ W nawiasie podajemy numer ankiety.

przykład dotyczy rutynowego picia w trakcie wykonywania określonego typu obowiązków służbowych:

„Pracuję jako producent, czasem muszę być obecny przy spektaklu — np. żeby z widowni oglądać, jak sprawdzają się kostiumy czy scenografia. Piję wtedy czasem wino z termicznego kubka”. [A76]

Pytałyśmy też o to, czy osobom wypełniającym ankietę zdarzyło się czuć wstyd albo przepraszać za swoje zachowanie pod wpływem alkoholu w sytuacji powiązanej z pracą (brałyśmy tu pod uwagę, że niewłaściwie zachowanie i związane z nim poczucie wstydu oraz winy są jednym z objawów picia ryzykownego). Podobnie jak w innych przypadkach, pytania o bezpośrednie doświadczenia dały niewielkie rezultaty: 2% osób przyznało, że czuło wstyd, a 1% badanych uznało za stosowne przeprosić za swoje zachowanie. Przeważającym wynikiem w tej części jest jednak „brak danych”, przeważnie oznaczający odmowę odpowiedzi⁶.

SYTUACJE OBSERWOWANE U INNYCH

W części ankiety dotyczącej obserwacji innych osób aż 62% respondentów zadeklarowało, że widziało współpracowników lub współpracowniczki pod wpływem alkoholu w sytuacjach związanych z pracą. To znacznie więcej niż 11% deklaracji dotyczących własnego picia w pracy, co potwierdza znany z innych badań rozdźwięk między postrzeganiem siebie a oceną otoczenia. Dysproporcja taka może wynikać z niechęci do ujawniania nielegalnych lub stygmatyzowanych praktyk, wstydu czy obawy przed oceną. Nasza ankieta nie miała charakteru losowego — często wypełniały ją osoby, które dostrzegają problem picia w swoim otoczeniu, nawet jeśli same nie mają takich doświadczeń. Wśród respondentów znalazły się także osoby abstynenckie lub w procesie zdrowienia, dla których obecność alkoholu w pracy jest trudna i wykluczająca.

W ankiecie pytałyśmy o sytuacje, w których ankietowani byli świadkami picia alkoholu w kontekście pracy. Tym razem nie zawierała ona gotowych opcji — respondenci samodzielnie wpisywali komentarze. Otrzymałyśmy aż 139 odpowiedzi, z których wiele było rozbudowanych i ujawniało skalę problemu. W przeciwieństwie do deklaracji własnych praktyk, gdzie dominowały sytuacje celebracyjne, opisy dotyczące innych osób częściej wskazywały na picie podczas prób (65 komentarzy) i spektakli (55 komentarzy), a rzadziej na bankiety (31 odpowiedzi). Alkohol w miejscu pracy

⁶ To pytanie nie wyświetliło się osobom abstynenckim (39 osób), które także są ujęte w kategorii „brak danych”.

przypisano nie tylko aktorom, ale też technikom, choreografom, muzykom, reżyserom i dyrekcji.

Są komentarze, które wskazują, że problem dotyczy niewielkiej grupy lub wręcz jednej osoby, albo wydarzył się w przeszłości. W odpowiedzi na pytanie: „Zdarza mi się widzieć w pracy osoby pod wpływem alkoholu. W jakich okolicznościach?”, czytamy jednak także: „Každych: montaż, demontaż, próba, granie” [A298]. Nie jest to komentarz odosobniony. Wiele odpowiedzi pokazuje, że kiedy problem się pojawia, bywa długotrwały, dojmujący i angażuje niemal całą instytucję:

„Podczas pracy w teatrze: — aktorów/rki i muzyków — na próbach, w trakcie spektakli, podczas omawiania spektakli, na imprezach po spektaklach — reżyserów/rki — w trakcie spektakli, podczas omawiania spektakli, na imprezach po spektaklach — choreografów/fki — w trakcie spektakli, podczas omawiania spektakli, na imprezach po spektaklach — dyrektorów/rki — w trakcie dnia pracy i po dniu pracy, ale nadal w teatrze, nie tylko w okolicznościach imprezowych, ale po prostu bycia w teatrze”. [A218]

„W trakcie prób, w trakcie spektaklu, po spektaklu na bankiecie, w trakcie budowania scenografii/ustawiania świateł. Picie bo jest się alkoholikiem i nie da się rady inaczej, picie z nudów, picie z rozpachy bo spektakl jest tak straszny, picie rozrywkowe, na wesoło, «bo premiera»”. [A238]

Szczególnie sprzyjającą picciu okolicznością jest to, że dyrektor również pije alkohol. W takich sytuacjach nawet próba wyciągnięcia konsekwencji jest z góry skazana na niepowodzenie. Wskazuje na to jeden z ankietowanych:

„W moim miejscu pracy poprzedni dyrektor dawał tylko reprimendy i krótkotrwałe nagany za spożywanie alkoholu podczas spektaklu, gdyż sam niejednokrotnie był nietrzeźwy w pracy”. [A114]

PICIE ALKOHOLU W ŚRODOWISKU TEATRALNYM — CECHY SZCZEGÓLNE

Z punktu widzenia teorii Pierre’a Bourdieu, picie alkoholu w środowisku teatralnym nie musi być postrzegane jako odstępstwo od normy, lecz jako immanentna część jego habitusu. Bourdieu definiuje habitus jako system dyspozycji, który sprawia, że „różne warunki życia generują różne habitusy” (Bourdieu 2022, s. 194), a te z kolei wytwarzają praktyki postrzegane przez członków grupy jako naturalne i oczywiste. Specyficzne „warunki życia” w teatrze — nieregularny czas pracy, intensywność emocjonalna, zacieranie się granic między sferą zawodową a prywatną — generują zatem specyficzny habitus. Picie alkoholu staje się w nim „ucie-

leśnioną koniecznością” (Bourdieu 2022, s. 194), czyli praktyką, która wydaje się niezbędna do funkcjonowania w tym środowisku, wyrażając się w powtarzalnych zachowaniach wpisanych w rytm prób, premier, spektakli i bankietów. Takie praktyki funkcjonują ostatecznie jako style życia, tworząc „systemy różnicujących rozbieżności” (Bourdieu 2022, s. 194).

Definicja stylu życia sformułowana przez Andrzeja Sicińskiego (1988, s. 11–12) pozwala rozłożyć ten teatralny styl na konkretne elementy:

- zachowania — czyli „ciągi zachowań nakierowane na określone cele”, takie jak wspólne picie po spektaklu w celu odreagowania napięcia;
- motywacje — czyli „przypisywane im znaczenia i wartości”, postrzeżenie tych spotkań jako kluczowych dla solidarności zespołu;
- funkcje rzeczy — alkohol staje się „instrumentem” służącym do zacieśniania więzi lub nieformalnego networkingu.

Jednakże habitus jest także, jak wskazuje teoria Bourdieu, mechanizmem wykluczającym. Ponieważ normy tego stylu życia nie są jednakowo dostępne dla wszystkich, osoby nieposiadające odpowiednich dyspozycji — nowi pracownicy, abstynenci czy osoby trzeźwiejące — nie mają „percepcji zdolnej nadać sens praktykom tak wytworzonym” (Bourdieu 2022, s. 194). W efekcie, nie korzystając z niepisanego kodu kulturowego, doświadczają marginalizacji i wykluczenia. Jak pokazują zebrane przez nas dane ankietowe, pracownicy i pracowniczki wiedzą, kto pije i są świadomi nieformalnych granic, ale rzadko podejmują interwencję. Ten brak reakcji ujawnia władzę działającą przez społeczny konsensus co do milczenia, przyzwolenia i unikania konfliktu. Odpowiedzialność za problem zostaje rozproszona na całą grupę, co czyni ją niewidzialną i zwalnia z działania zarówno jednostki, jak i instytucję, skutecznie utrwalając obowiązujący, lecz wykluczający styl życia.

W ankiecie pojawiły się także komentarze opisujące spożycie alkoholu po spektaklach lub w przerwach w pracy. Prawdopodobnie ze względu na to, że pytanie dotyczyło picia w pracy, tak rzadko pojawiają się odpowiedzi wskazujące na sięganie po alkohol po jej zakończeniu — ze znajomymi albo samotnie (np. przed snem, jak wskazywały wyniki badań Andrzeja Błażewicza). Ankietowani piszą natomiast, że picie w pracy może przetrwać się w długotrwałe libacje (czasem odbywające się w miejscu pracy, na przykład w bufecie lub garderobie). Sprawia to, że następnego dnia pracownicy przychodzą na kacu bądź jeszcze pijani:

„Zauważam, że alkoholowe i narkotykowe akcje zaczynają się po spektaklach i próbach czyli nie w czasie pracy, ale często w miejscu pracy typu garderoba, bufet, mieszkanie teatralne. Ale najczęściej poza miejscem i poza czasem pracy. Na grubasa często”. [A104]

Z komentarzy wynika jednak, że picie alkoholu koncentruje się wokół pracy: pojawia się na próbach, pomiędzy nimi, przed spektaklem lub w trakcie, w czasie montażu i demontażu scenografii. Istnieją miejsca, w których sprzyja temu kultura pracy. W takich teatrach często piją pracownicy wszystkich działów:

„Pracowałem etatowo jako techniczny w [tu pada nazwa teatru — przyp. aut.]; alkohol spożywany był regularnie w zasadzie na każdym szczeblu zatrudnienia. Pracowało się pod wpływem alkoholu na próbach, w trakcie spektaklu. Piło się przy montażu i na bankietach”. [A238]

Należy zaznaczyć, że wszystkie opisane tu sytuacje zarówno „bycia pod wpływem” w pracy, jak i pracy na kacu muszą powodować zwiększone ryzyko wypadków i naruszania zasad BHP.

Jak pisałyśmy, jednym z powodów, dla których używki tak często pojawiają się w teatrze, jest stres związany z występami publicznymi i nieustanną oceną. Przez niektórych pracowników picie alkoholu może być doświadczane jako „przeźrenie wolności” — moment oderwania od dyscypliny ciała, presji produktywności, oczekiwań wobec funkcjonowania w trybie gotowości do działania. Komentarze zamieszczone w ankiecie korespondują z taką hipotezą. Sporo z nich hasłowo przywołuje treść i stres jako przypuszczalny powód sięgania przez innych po alkohol zwłaszcza przed i w trakcie spektaklu („na odwagę” — A301; „by zabić treść” — A294; „na rozruch i dobry humor” — A20; „aby poradzić sobie ze stresem” — A74; „dla kurażu” — A74). Nie zawsze możemy rozpoznać tonację komentarza — na ile osoby ankietowane rzeczywiście uznają stres za powód picia, a na ile traktują go jako wymówkę mającą na celu usprawiedliwienie sięgania po alkohol. Tak czy inaczej problem potęgują, jak się wydaje, intensywne próby, ich atmosfera i konieczność grania trudnych scen:

„Próby w teatrze, zwłaszcza te wieczorne. Reżyser spektaklu [pije — przyp. aut.] właściwie cały czas, «bo proces twórczy». Występujący aktorzy oraz inne osoby zaangażowane w proces [piją — przyp. aut.] «bo stres». [A227]

Wiele spektakli teatralnych porusza trudne, emocjonalnie angażujące tematy, co pozwala przypuszczać, że poprzedzają je równie intensywne próby. Tymczasem w polskim teatrze nadal brakuje systemowych narzędzi wspierających proces twórczy: koordynacja scen intymnych, *de-roling*⁷, opieka psychologiczna czy fizjoterapeutyczna wciąż nie są standardem.

⁷ *De-roling*, czyli wychodzenie z roli, jest rytuałem stosowanym przez osoby aktorskie w celu oddzielenia fikcji od prawdziwego życia. W procedurze takiej aktor za pomocą symbolicznych gestów opuszcza postać i akcentuje moment powrotu do prywatności.

W tej sytuacji osoby pracujące w teatrze często samodzielnie regulują napięcie i emocje — także za pomocą używek. Alkohol, oferując pozorną ulgę, staje się jednym z takich narzędzi. Z perspektywy foucaultowskiej biowładzy (Foucault 2021, s. 102–103) ciało w teatrze jest intensywnie trenowane i kontrolowane. Próby, spektakle, warsztaty, treningi fizyczne wyznaczają rytm pracy, w którym ciało staje się narzędziem produkcji. W tej logice alkohol może być postrzegany jako forma oporu — ucieczka od racjonalizacji i wzorca „produktywnego pracownika kultury”. Jednak ten opór okazuje się iluzoryczny. Zamiast prowadzić do emancypacji, skutkuje autoeksploatacją oraz pogłębianiem podporządkowania instytucjonalnym i środowiskowym normom. Używka, która miała przynieść ulgę, staje się mechanizmem podtrzymującym zależność — od niestabilnego systemu pracy, od przyzwolenia przełożonych, od presji ciągłej gotowości. Mamy tu więc do czynienia nie tyle z buntem, ile z przechwyceniem logiki władzy, gdzie pozorny opór staje się poszerzoną formą podporządkowania.

PRYZWOLENIE NA PICIE W PRACY

Zasadne jest pytanie: jakie dyskursy legitymizują obecność alkoholu, a jakie są marginalizowane lub wykluczane? W komentarzach ankietowanych powtarzają się sformułowania normalizujące picie, takie jak „na odwagę” [A30], „bo proces twórczy” [A227], „w sytuacji napięcia przed występem publicznym” [A263], które przekształcają substancję psychoaktywną w akceptowalny element rytuału zawodowego i wspólnotowego. Dodatkowo jest to wzmocnione przez środowiskowe nawyki i przyzwolenia. Pytanie o to, kto ma prawo mówić o alkoholu w teatrze i z jakiej pozycji, prowadzi do kolejnej warstwy analizy: kto ustanawia normy, a kto je kwestionuje i z jakimi konsekwencjami?

Kilka pytań dotyczyło stopnia przyzwolenia na spożywanie alkoholu w miejscu pracy. Szczególnie wymowna okazała się odpowiedź na pytanie o otrzymanie propozycji picia — aż 60% respondentów zadeklarowało taką sytuację. Najczęściej (46%) propozycja pochodziła od osoby o równorzędnym statusie zawodowym, jednak aż 30% wskazało na inicjatywę osoby wyżej usytuowanej w hierarchii. Teatr jawi się tu jako przestrzeń niejednorodnych mechanizmów dyscyplinujących — wobec jednych grup zawodowych (np. dyrekcji) normy są zawieszane, wobec innych (np. pracowników technicznych) działają wybiórczo i zależnie od kontekstu czy relacji. W tym świetle picie alkoholu funkcjonuje jako forma „szarej strefy” normatywności — nie w pełni akceptowane, lecz tolerowane, lokujące się między indywidualną swobodą a instytucjonalnym przyzwo-

leniem. Z perspektywy Bourdieu propozycja picia pochodząca od osoby o wyższym statusie (reżysera, dyrektora, gwiazdy zespołu) może stanowić przejaw przemocy symbolicznej (Bourdieu 1991, s. 21, 188–192) — narzucania wzorców trudnych do odrzucenia bez ryzyka utraty pozycji lub lojalności. Alkohol staje się wówczas narzędziem reprodukcji hierarchii i zależności, maskowanych językiem „artystycznej wolności” i „integracji”. Tego rodzaju praktyki tworzą klimat nieformalnego przyzwolenia, sprzyjając powstawaniu norm trudnych do zakwestionowania. Odmowa picia może być odczytana jako brak „luzu” czy zagrożenie dla wspólnoty, co szczególnie dotyczy osoby zależnej służbowo lub nowo przyjęte. Również w relacjach poziomych ryzykiem staje się wykluczenie z grupy. W rezultacie nawet osoby, które wcześniej nie planowały spożycia, mogą ulec presji. Praktyki te — splecione z relacjami władzy, społeczną kontrolą i dyskursami normalizacji — pokazują, że teatr nie tylko organizuje pracę, ale współkształtuje sposoby myślenia o alkoholu. Produkowana w tej przestrzeni wiedza o używkach zakorzeniona jest w instytucjonalnych hierarchiach i nieformalnych oczekiwaniach, które wpływają zarówno na decyzje jednostek, jak i na zbiorowe milczenie.

Ze stwierdzeniem „Są sytuacje, kiedy spożywanie alkoholu w miejscu i czasie pracy jest dopuszczalne” zgodziło się 38% ankietowanych (12% zdecydowanie, 26% raczej). Przyzwolenie to zapewne wynika z uznania dla sytuacji celebracyjnych, takich jak bankiety. Teatr ma możliwość ich regulacji — na przykład poprzez ograniczenie ilości alkoholu lub oferowanie wersji bezalkoholowych — co może przeciwdziałać przekształcaniu się świętowania w libację. Warto zauważyć, że teatr jako miejsce pracy stosunkowo często staje się przestrzenią, w której picie jest akceptowalne. Część respondentów wyraziła rozczarowanie tą pobłażliwością, wskazując, że problem jest poważny i zbyt często bagatelizowany. Tylko dwie osoby zostawiły w naszej ankiecie wpis wprost wskazujący na to, że same w określonych sytuacjach, innych niż celebracyjne, dopuszczają spożycie alkoholu, przy czym jeden z nich może być ironią, ponieważ brzmi: „częstowanie alkoholem w pracy jest dopuszczalne, a nawet mile widziane” [A199]. Drugi wskazuje na bardzo ważny i złożony problem:

„Uważam, że alkohol i narkotyki w miejscu pracy mogą być ok tylko pod jednym warunkiem — WSZYSTKIE osoby, które uczestniczą w przedsięwzięciu są z tym ok i jest to świadomie użyty środek w celach artystycznych, stymulant wyobraźni. Jeśli tego nie ma, to często wydarza się krzywda i przemoc”. [A104]

Komentarz ten jest dla nas istotny, ponieważ wyraża stanowisko, które może mieć szerszy zasięg. Wskazuje na pomysł świadomego włączenia

alkoholu jako narzędzia pracy, co przypomina rozwiązania znane z kontraktów na proces twórczy, czyli ustalenia i spisania zasad współpracy na początku prób do spektaklu, czy z koordynacji scen intymnych. Mamy tu do czynienia jednocześnie z próbą usankcjonowania nielegalnej praktyki — pracy pod wpływem alkoholu — oraz z pominięciem jej potencjalnych konsekwencji zdrowotnych i etycznych. Można to porównać do naukowych eksperymentów, które wymagają zabezpieczeń, trudno jednak sobie wyobrazić podobne standardy w warunkach pracy artystycznej. Cytowany komentarz łączy się też z innym wynikiem ankiety — 26% osób uważa, że są twórcy, którzy nie potrafią stworzyć dobrego spektaklu bez alkoholu. Część respondentów zna takie przypadki, choć nie uznaje tego za pożądanego ani koniecznego warunek twórczości. Oznacza to, że istnieją jednak instytucje, w których są one akceptowane.

NIE TAK JAK KIEDYŚ? O ZNAKACH ZMIANY I TRWANIU KULTURY PICIA

W komentarzach końcowych ankiety pojawiły się sygnały sugerujące powolne zmiany w podejściu do spożywania alkoholu w miejscu pracy. Choć wypowiedzi te są ostrożne i nasycone formułami typu „raczej” czy „zazwyczaj”, wskazują na rosnącą świadomość problemu. Respondenci często odnosili się do własnej historii zawodowej, zestawiając obecną sytuację z realiami lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych lub ostatnich dziesięciu-piętnastu lat. Niektóre zmiany wiązano z przejściem do innej instytucji, co potwierdza różnorodność lokalnych kultur pracy, bardziej niż jednolitą transformację systemową.

Wskazywano także na wpływ młodszych pokoleń, szczególnie generacji Z, której przedstawiciele wchodzi do teatru zawodowego od około 2020 roku. Młodzi artyści często postrzegają picie jako „obciach” i odstępstwo, co wpisuje się w szerszy trend spadku spożycia alkoholu obserwowany w badaniach międzynarodowych. Motywacje takie obejmują troskę o zdrowie, unikanie ryzykownych zachowań oraz obawę przed utratą kontroli w dobie mediów społecznościowych. Jak zauważa jeden z respondentów, w teatrach musicalowych, gdzie rosną wymagania fizyczne i wokalne, problem alkoholu niemal zanikł — choć wciąż występuje wśród „starszych teatralnej” [A234, A238].

Czynnikiem podtrzymującym wspólne picie pozostaje zacieranie granic między relacjami zawodowymi a prywatnymi — nieformalne rozmowy o pracy „przy piwie” sprzyjają kontynuacji tej praktyki. Coraz częściej jednak pojawiają się relacje o wyborze napojów bezalkoholowych, co może świadczyć o ewolucji norm. Choć nasza ankieta nie obejmowała bezpo-

średnio tego wątku, przypuszczamy, że na zmianę nastawienia wpłynęły także działania ruchu #MeToo oraz publiczne call outy dotyczące przemyocy instytucjonalnej. Wiele zgłoszeń wskazywało, że przekroczenia miały miejsce pod wpływem alkoholu — substancji, która sprzyja rozmywaniu granic i utrudnia reakcję. Ujawnienie tych zjawisk mogło osłabić poczucie bezkarności i skłonić część instytucji do większej kontroli oraz bardziej stanowczej polityki prewencyjnej.

PODSUMOWANIE

Przeprowadzone badanie pokazuje, że obecność alkoholu w polskim teatrze nie jest wyłącznie efektem indywidualnych wyborów, lecz ujawnia się jako element środowiskowego stylu życia i ucieleśnionego habitusu, kształtowanego przez specyfikę pracy artystycznej. Picie alkoholu pełni funkcje regulacyjne, integracyjne i rytualne, a zarazem działa jako mechanizm wykluczenia wobec osób, które nie uczestniczą w tym nieformalnym kodzie kulturowym. Zgodnie z ujęciem Pierre’a Bourdieu, praktyki te wynikają z trwałych dyspozycji jednostek ukształtowanych przez warunki życia i pracy. W teatrze, gdzie intensywność emocji, nieprzewidywalność harmonogramu i zacieranie granic między sferą prywatną a zawodową są normą, alkohol staje się „ucieleśnioną koniecznością” — praktyką, która wydaje się naturalna i niezbędna do funkcjonowania w danym polu. Jednocześnie ten sam habitus działa jako mechanizm wykluczający, marginalizując tych, którzy nie posiadają kompetencji do jego „czytania”. Perspektywa Andrzeja Sicińskiego natomiast pozwala rozłożyć środowiskowy styl życia na konkretne elementy: zachowania, motywacje i funkcje rzeczy. Alkohol jest tu nie tylko substancją, lecz nośnikiem znaczeń — środkiem budowania wspólnoty, odreagowania napięcia, ale też symbolicznym wyznacznikiem przynależności. To właśnie splot tych elementów sprawia, że picie alkoholu w teatrze funkcjonuje jako norma — zawieszona, rozmyta i jednocześnie trudna do zakwestionowania. Mimo że część wypowiedzi ankietowanych sygnalizuje ograniczanie przyzwolenia na picie w pracy, ogólny obraz pozostaje niepokojący. Alkohol pojawia się nie tylko podczas celebracji, ale także w trakcie prób, pracy administracyjnej i samych spektakli — nierzadko przy biernej postawie współpracowników lub cichym przyzwoleniu ze strony dyrekcji. Nie wiemy, ile osób próbowało interweniować lub choćby nazwać ten problem w swoim miejscu pracy — to kwestia, która wymaga dalszej eksploracji. Choć najwięcej możliwości reagowania mają osoby na stanowiskach kierowniczych, część z nich sama uczestniczy w rytuałach picia. Należy podkreślić, że obecność alkoholu

w miejscu pracy, jego normalizacja i powiązane z tym praktyki niosą realne ryzyko — nie tylko prawne i wizerunkowe, ale przede wszystkim związane z zagrożeniem bezpieczeństwa i możliwością doświadczenia przemocy.

BIBLIOGRAFIA

- Adamowski Tomasz, Habrat Bogusław, 2014, *Eksperymenty badawcze z zastosowaniem alkoholu etylowego u ludzi — amerykańskie rekomendacje bioetyczne jako przyczynek do opracowania polskich standardów*, „Alkoholizm i Narkomania”, t. 27, nr 2, s 195–206 ([https://doi.org/10.1016/S0867-4361\(14\)70013-6](https://doi.org/10.1016/S0867-4361(14)70013-6)).
- Błazewicz Andrzej, 2024, 10:00–14:00 + 18:00–22:00. *Efektywność pracy i jakość życia osób pracujących w polskich teatrach repertuarowych*, „Didaskalia. Gazeta Teatralna”, nr 181/182 (<https://doi.org/10.34762/v1s6-5043>).
- Bourdieu Pierre, 1991, *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Bourdieu Pierre, 2022, *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądenia*, tłum. Piotr Biłos, Scholar, Warszawa.
- Carollo Michael A., 2019, *Examining the Relationship between Alcohol Use and Work in the Professional Theater*, Antioch University of New England (<https://aura.antioch.edu/etds/499> [dostęp: 01.08.2025]).
- CBOS, 2019, *Konsumpcja alkoholu w Polsce*, Komunikat z badań nr 151/2019, Centrum Badań i Opinii Społecznej, Warszawa.
- Czapiński Janusz, Panek Tomasz (red.), 2015, *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa.
- Deja Maciej, 2021, *Paweł Tomaszewski o mobbingu w szkole teatralnej*. „Miałem po tym próby samobójcze”. *Oskarża dwóch znanych artystów*, „Fakt”, 29 marca (<https://www.fakt.pl/wydarzenia/pawel-tomaszewski-o-mobbingu-w-szkole-teatralnej-krzysztof-globisz-i-grzegorz-vr1nxs> [dostęp: 01.08.2025]).
- Foucault Michel, 2021, *Historia seksualności*, t. 1, tłum. Bogdan Banasiak, Krzysztof Matuszewski, słowo obraz/terytoria, Gdańsk.
- Ilczuk Dorota, Karpińska Anna, 2024, *Policzone, policzeni. Artyści, twórcy i wykonawcy w Polsce*, Centrum Badań nad Gospodarką Kreatywną Uniwersytetu SWPS, Warszawa.
- Kietlińska-Radwańska Bogna, Kwaśniewska Monika, Waligóra Katarzyna, 2025, *Alkohol w polskim teatrze. Raport z badań*, Instytut Teatralny im. Zbigniewa Raszewskiego, Warszawa (<https://www.instytut-teatralny.pl/dzialalnosc/raporty-i-badania/alkohol-w-polskim-teatrze-raport-z-badan/> [dostęp: 01.08.2025]).
- Markiewicz Miłosz, 2021, *Instytucja kultury jako źródło cierpień. Autoetnografia przemocy strukturalnej*, „Czas Kultury”, nr 4, s. 44–51.
- Ruszel Maja, 2022, *Profilaktyka w Akademii*, „Teatr”, nr 7/8 (<https://teatr-pismo.pl/18696-profilaktyka-w-akademii/> [dostęp: 01.08.2025]).
- Skowrońska Małgorzata, Gurgul Aleksandra, 2019, *My, kobiety z Bagateli*, „Gazeta Wyborcza. Wysokie Obcasy”, 26 listopada (<https://encyklopediateatru.pl/artykuly/283420/my-kobiety-z-bagateli> [dostęp: 01.08.2025]).
- Siciński Andrzej, 1988, *Wprowadzenie*, w: Andrzej Siciński (red.), *Style życia w miastach polskich (u progu kryzysu)*, Ossolineum, Wrocław.

Szymanik Grzegorz, 2020, *Dlaczego godziliśmy się na przemoc i molestowanie w naszym teatrze*, „Gazeta Wyborcza. Duży Format”, 20 lipca (<https://wyborcza.pl/duzyformat/7,127290,26133944,zaspiewaj-piosenke-jakbys-robila-loda-dlaczego-godzilismy.html>) [dostęp: 01.08.2025].

Zimnica-Kuzioła Elżbieta, 2018, *Spółeczny. świat teatru. Areny polskich publicznych teatrów dramatycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

Jak prowadzić kontrole trzeźwości lub spożycia innych środków działających podobnie do alkoholu, Biznes.gov.pl, 7 lutego 2023 (<https://www.biznes.gov.pl/pl/portal/004294>) [dostęp: 01.08.2025].

Picie ryzykowne i szkodliwe, Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych (<https://www.parpa.pl/index.php/szkody-zdrowotne-i-uzaleznienie/picie-ryzykowne-i-szkodliwe>) [dostęp: 01.08.2025].

SUSPENDING THE NORM: ALCOHOL AND (IN)VISIBLE POWER IN POLISH THEATRE

Bogna Kietlińska-Radwańska (University of Warsaw), Monika Kwaśniewska,
Katarzyna Waligóra (Jagiellonian University in Kraków)

Abstract

This article presents the findings of a study on the presence of alcohol in the Polish theatre community. The analysis draws on selected data from the online survey *Alcohol and Drugs in Polish Theatre*, completed by 304 theatre employees. The study explores how often, under what circumstances, and for what reasons alcohol appears in professional and para-professional theatre contexts. The findings, first published in the report *Alcohol in Polish Theatre. Research Report*, are here elaborated and set within a theoretical framework. The interpretive perspective is informed by Pierre Bourdieu's concept of habitus and Andrzej Siciński's concept of lifestyle, which frame alcohol consumption as a social practice embedded in the norms and relationships of the theatre milieu. On the one hand, this practice is part of the artistic ethos and the rituals accompanying creative work; on the other, it serves as an instrument of informal pressure, where refusal to participate may lead to marginalization and loss of social capital. The analysis shows that alcohol functions both as a means of integration and celebration in theatre life and as a factor the fosters exclusion.

keywords: alcohol in theatre, theatre work culture, habitus, social practices, lifestyle

słowa kluczowe: alkohol w teatrze, kultura pracy w teatrze, habitus, praktyki społeczne, styl życia